

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสังเคราะห์งานวิจัย ชุดโครงการวิจัยเดินตามพ่อ หนึ่งตำบล หนึ่งทีมวิจัย เพื่อแก้ไข ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนผู้วิจัย ได้สังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ

- 1) แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน
- 4) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

1. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ฯ ได้ทรงพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินงานทุก

2. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้(กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.2549 :2)

2.1.1 กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตน ในทางที่ควรจะเป็นโดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจาก ภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2.2.2 คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตน ได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

2.2.3 คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะ เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

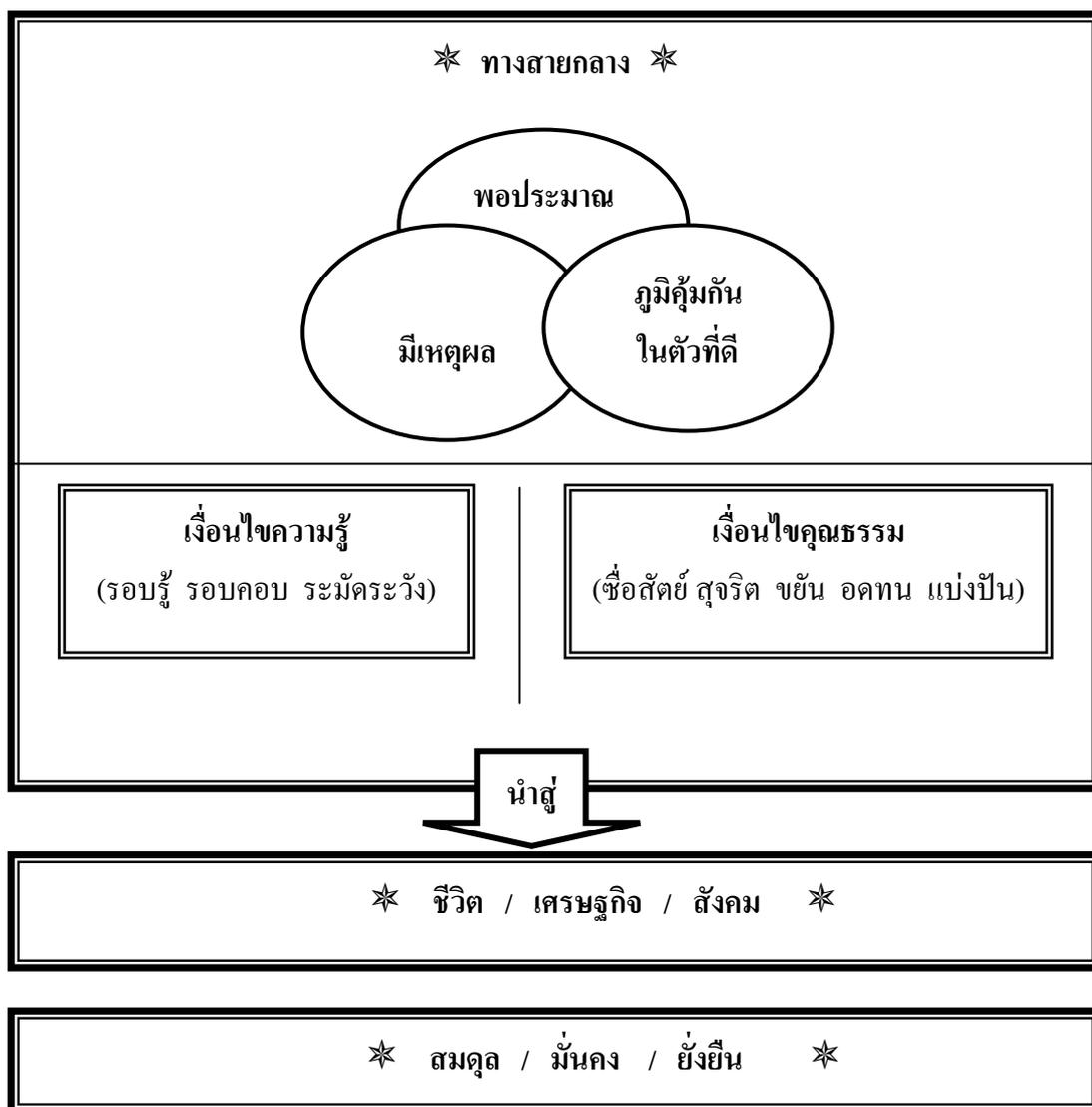
2.2.4 เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับ พอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อ ประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักใน คุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

2.2.5 แนวทางปฏิบัติ / ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

จากการศึกษาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถสรุป หลักแนวคิด โดยแสดงได้ดัง แผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 สรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
ที่มา (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2549 :5)

3. ปัจจัยและเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาสามารถสรุปปัจจัยและเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้ ปัจจัยพื้นฐานของชุมชน ได้แก่

3.1 ทูทางสังคม

ทูทางสังคมถือเป็นปัจจัยภายในที่ปรากฏอยู่ในชุมชนแต่ละชุมชนเอง ซึ่งก่อให้เกิดพลังความร่วมมือที่จะขับเคลื่อนชุมชนเพื่อแก้ไขและพัฒนาให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน ซึ่งทูทางสังคมดังกล่าวแบ่งออกเป็น

3.1.1 ทูมนุษย์ ต้องเริ่มจากผู้นำ และ ชาวบ้านในชุมชน มีความรักใคร่ ไว้เนื้อเชื่อใจ มีน้ำใจและเอื้ออาทรเพื่อนมนุษย์ มีความเชื่อในระบบคุณค่า และหลักศีลธรรมที่ดี เช่น มีคุณธรรม มีวินัย ความซื่อสัตย์ จิตสำนึกสาธารณะ ฯลฯ

3.1.2 ทูทางสถาบัน กลุ่ม / เครือข่าย ต้องมีความเป็นปึกแผ่น ร่วมคิด ร่วมทำ มีความเป็นชุมชน ซึ่งได้แก่ สถาบันทางศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันการศึกษา รวมทั้งองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรพัฒนาภาคเอกชน องค์กรชุมชน ชมรม อาสาสมัคร สื่อมวลชน สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก

3.1.3 ทูทางวัฒนธรรม มีความเชื่อ มีจิตสำนึก มีวัฒนธรรมประเพณียึดโยงกัน ทำให้คนอยู่รวมเป็นกลุ่ม

3.2 ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึง ทำเลที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ในภูมิประเทศที่สภาพทางภูมิศาสตร์อุดมสมบูรณ์ หรือยังสามารถอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรเหล่านั้นให้เป็นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชนได้ รวมทั้งการเข้าถึงหรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

3.3. ทูทางความรู้ สติปัญญา / เทคโนโลยี

ทูทางความรู้ สติปัญญา / เทคโนโลยี ซึ่งหมายถึง องค์กรความรู้ที่เป็นทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ที่เป็นนวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีอยู่ในชุมชน และมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในชุมชนเองและจากการยอมรับจากภายนอก

3.4 นโยบาย / กระบวนการพัฒนา จากภายนอก

นโยบาย / กระบวนการพัฒนา จากภายนอก หมายถึง กระบวนการทางนโยบายจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จากภายนอกชุมชน ที่ได้ถูกนำไปใช้ในชุมชน หรือท้องถิ่นซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของการดำเนินการตามแผนงาน / ยุทธศาสตร์ หรือการทำโครงการต่าง ๆ (Implementation) ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น

4. การนำเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้

การนำเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ มีแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 7 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

- 1) ค้นหาปัญหาของตนเองให้ถูกต้อง
- 2) วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา
- 3) กำหนดขอบเขตเป้าหมายในการแก้ปัญหา
- 4) เขียนคำปณิธาน โดยกำหนดสิ่งที่ตั้งในปฏิบัติ กำหนดเป้าหมายให้พอเหมาะ กำหนดขอบเขตและกรอบเวลาของสิ่งที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ โดยสอดคล้องกับความพอเพียง
- 5) ปฏิบัติตามคำปณิธาน โดยฝึใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดี
- 6) อดทน อดกลั้น อดออม โดยใช้กำลังของจิตใจ ควบคู่กับ กำลังของปัญญา
- 7) ละวางความชั่วความทุจริต

นอกจากนี้แนวทางการนำเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ควรมีการวางแผนชีวิตโดยการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มต้นจากจัดทำข้อมูลครัวเรือน แล้วค้นหาศักยภาพของครัวเรือน และปัญหาของครัวเรือน แล้วจัดทำสรุปข้อมูลด้านศักยภาพ ปัญหา และข้อมูลแผนการเพิ่มรายได้ ต่อจากนั้นก็วางแผนชีวิตโดยประกอบด้วย แผนสร้างความพอประมาณ สร้างความมีเหตุผล สร้างภูมิคุ้มกัน เสริมความรู้ และเพิ่มพูนคุณธรรม ต่อจากนั้นจึงปฏิบัติตามแผน โดยอาจได้รับกำลังสนับสนุนของหน่วยงาน องค์กร ต่าง ๆ เพื่อให้บุคคล/ ครอบครัวพึ่งตนเองได้

ซึ่งแนวทางหนึ่งก็คือ การทำสมุดบัญชีครัวเรือน ซึ่งสามารถช่วยวางแผนการใช้เงินในครัวเรือนให้มีความพอดี และมีเงินเหลือเก็บออมไว้ โดยจะต้องมีกิจกรรมลดรายจ่าย เพื่อให้เกิดการออมอย่างน้อย 1 ใน 4 ส่วน ของรายจ่ายของครัวเรือน โดยวิธีการคือจดบันทึกทุกครั้งที่ย้าย สิ้นเดือนให้สรุปรายรับ – รายจ่าย เงินเหลือสำหรับออม เพื่อวางแผนเพื่อลดเลิกใช้จ่ายในรายการที่ฟุ่มเฟือย ถ้ามีภาวะหนี้สินต้องวางแผนการใช้หนี้ในระยะสั้น – ยาว ตามความเหมาะสม โดยถ้ามีเงินเหลือ จะต้องออมเพื่อ การสะสมเงินที่ละน้อยให้พอกพูนขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ซึ่งมีประโยชน์ในการวางแผนการใช้จ่ายเงินอย่างประหยัดใช้เท่าที่จำเป็นไม่ฟุ่มเฟือย มีเหลือไว้เพื่อเก็บสะสมไว้ใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เงินออมจึงสามารถเป็นที่พึ่งเมื่อเราตกอยู่ในภะลำบาก เป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตเราได้เป็นอย่างดี

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน

1. หลักการ แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.1 ความหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปคำตอบ และถอดบทเรียนเพื่อปรับปรุงงานต่อไป ซึ่งคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การเริ่มคิด ตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบโดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (action research) (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .2545 : 22) โดยมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล มองการวิจัยเป็น”กระบวนการ” ในฐานะ”เครื่องมือ” ที่จะเพิ่มพลัง (empower) ชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตนเอง เป็นทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้ ดังนั้น”ผลงานวิจัย”ที่สำคัญยิ่งของงานวิจัยนี้ มิใช่บทความทางวิชาการหรือเทคโนโลยีใหม่ แต่คือ “คน” และ”กลุ่ม” ที่เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนเข้ามาร่วมกระบวนการวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนตัวเองทั้งในปัจจุบัน และมีความพร้อมในการรับมือกับอนาคตในการชี้นำและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่อไปด้วย(ปิยะวัติ บุญ – หลง อ่างใน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.2543:5) เป็นการเชื่อมโยงระหว่างโลกทัศน์(worldview) และมโนทัศน์ (concept) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์ในโลกความเข้าใจรับรู้(perception) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ (practice) รวมทั้งหาวิธีการจัดการ (management) ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายในการสร้างแบบแผน (pattern) แบบจำลอง (model) รวมทั้งค่านิยม (value) ที่เป็นพื้นฐานการจัดการตนเองของชุมชนหนึ่ง ๆ (สินธุ์ สโรบล .2548: 33)

1.2 ลักษณะของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.2.1 เป็นการวิจัยที่มีฐานคิดอยู่บนรากฐานความเป็นจริง ของชีวิตและสังคม วัฒนธรรมของท้องถิ่น/ชุมชนเอง

1.2.2 เป็นการวิจัยที่มีนัยเชิงพลวัตในการเปลี่ยนแปลงศักยภาพของท้องถิ่น

1.2.3 เป็นการวิจัยที่มีลักษณะเป็นการแสวงหาคำตอบที่เป็นระบบเปิด

1.2.4 ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย กล่าวคือ เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตรวจสอบและแปลความ

1.2.5 เป็นการวิจัยปลายทาง เพื่อทดลองประยุกต์ใช้ความรู้หรือเทคโนโลยีในบริบทของท้องถิ่นมากกว่าเป็นการวิจัยเพื่อสร้างความรู้ใหม่

1.2.6 เป็นการวิจัยแบบองค์รวม (holistic หรือ integrated) ไม่แยกสาขาวิชา

1.2.7 มีการดำเนินงานวิจัยใน 3 ลักษณะคือ 1) วิจัยเพื่อทราบสภาพที่เป็นอยู่ ของชุมชนท้องถิ่นในด้านต่างๆ 2) เป็นการทดลองทำ (วิจัยปฏิบัติการ) เพื่อแก้ปัญหา และวิเคราะห์สรุปบทเรียน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้ 3) เป็นการสร้างรูปแบบ สร้างทางเลือก ตลอดจนแผนพัฒนาของชุมชน

1.2.8 จุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็คือ เน้นที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง

1.2.9 เป็นการวิจัยที่มีลักษณะเป็นเครือข่าย มีกลไกประสานสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนกับคนภายนอก จากจุดยืนของคนใน (insider view) เชื่อมโยงกับมุมมองจากคนภายนอก

1.2.10 มีหลักการหรือเป้าหมายสำคัญ 3 ประการด้วยกัน คือ เพื่อให้ท้องถิ่นนั้นสามารถพัฒนาตนเองได้ สามารถพึ่งตนเองได้ และพัฒนาอย่างยั่งยืน (เสนห์ จามริก .2546 : 8, สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์.2547:29-33, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) สำนักงานภาค .2548 : 3 – 5, ปิยะวัติ บุญ – หลง และคณะ .2545 :42-49)

3 ผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

นอกจากผลตามที่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) (2548 : 29) ได้สรุปถึงผลผลิตของการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นว่า เกิดผลหลายประการได้แก่ ได้คนที่มีความเข้าใจต่อปัญหา รวมทั้งเงื่อนไข ปัจจัยต่อปรากฏการณ์เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไข เป็นมาตรฐานเฉพาะพื้นที่ และเน้นบูรณาการเชิงพหุวัฒนธรรม มีรูปธรรมชัดเจนและเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ ได้กลไกในชุมชนและเน้นการสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น และมีการสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่และใช้วิธีการสาธารณะแล้ว การวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นยังทำให้เกิดผลกระทบต่อท้องถิ่นหลายประการ ที่สำคัญคือ การสร้างให้เกิดกระบวนการเสริมพลังให้ชุมชน (empowerment) มี 3 ลักษณะ คือ

3.3.1 เกิดความรู้ในท้องถิ่นและเป็นประโยชน์กับท้องถิ่นโดยตรง เช่น การฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนให้กับเด็ก ๆ ในรุ่นต่อไป

3.3.2 เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยคนท้องถิ่นเอง ทำให้คนท้องถิ่น “เก่ง” ขึ้นและทำงานต่อไปได้ดีขึ้น

3.3.3 เกิดกลไกหรือองค์กรในชุมชนที่จะจัดการสานงานต่อ กรณีนี้อาจเป็นการหนุนเสริมให้องค์กรที่มีอยู่ทำงานได้ดีขึ้น เช่น การเสริมศักยภาพของ อบต. ในด้านต่าง ๆ หรือการสร้างกลไกใหม่ในชุมชน เช่น เครือข่ายกลุ่ม-ออมทรัพย์และกองทุนในระดับตำบล เพื่อประสานกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนต่าง ๆ และบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

4. ประชาชนเศรษฐกิจพอเพียงกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค (2549 : 2-11) ได้กล่าวถึงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนฐานคิด ประชาชนเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่

4.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้สร้างเงื่อนไขคุณธรรม อันประกอบด้วยคุณธรรมด้านจิตใจและปัญญาความรู้ ดังจะเห็นได้จาก คำที่ว่า สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น

4.2 คุณธรรมในงานวิจัยที่ว่าเป็นการเน้นความรู้คู่คุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อโครงการวิจัย ไม่ว่าจะป็นวิธีคิดที่จะทำงานร่วมกัน รวมตลอดถึงข้อมูลและงบประมาณ

4.3 ทีมวิจัยมีความรอบรู้ที่เหมาะสมที่จะนำพาโครงการวิจัยและจุดมุ่งหมายของงานให้บรรลุเป้าหมายของท้องถิ่นได้

4.4 เงื่อนไขคุณธรรมยังเน้นที่การกระทำ หรือแนวทางการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นความอดทน ความเพียรพยายาม สติปัญญาและความรอบคอบ

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การเรียนรู้สามารถเรียนรู้ได้จากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในสังคม ดังนั้นการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคน ซึ่งมีผลทำให้บุคคลได้สั่งสมความรู้ จนสามารถละดำรงชีวิตได้ ตลอดจนช่วยเหลือผู้อื่นอีกด้วย กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนก็เช่นเดียวกัน มีความสำคัญ เพราะทำให้ชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชน จนเกิดเป็นเครือข่ายที่ร่วมมือกันทำงานในชุมชนต่าง ๆ

1. ความหมายการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง การแสวงหาความรู้ของบุคคลในชุมชน ตั้งแต่การได้รับข้อมูล จนถึงการลงมือปฏิบัติจริง โดยมีรากฐานอยู่ที่ชุมชน ท้องถิ่น วิถีชีวิต ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นให้มีศักยภาพได้

2. ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชน ควรเป็นไปตามธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ชน คนเราควรได้รับโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต คนเรามีการพัฒนาทางการเรียนรู้ โดยเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม มีการซึมซับความรู้เข้าไปโดยสัมพันธ์กับความรู้เดิมที่มีอยู่ โดยสามารถสรุปลักษณะของการเรียนรู้ของชุมชน ได้ดังนี้ (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย. มปป.92-104, สีลาภรณ์ นาครทรรพ .2539 : 61-64, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ .2548 : 100 –105)

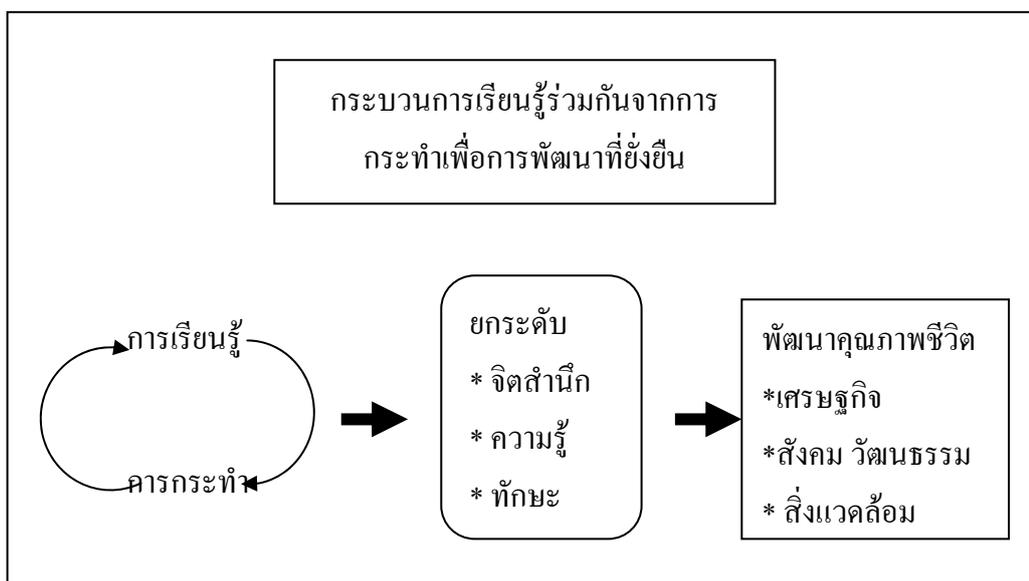
2.1 เป็นการเรียนรู้จากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

2.2 เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงและการทำงาน เพื่อพยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต ของตนเองและชุมชน ให้ดีขึ้น สามารถประยุกต์ใช้กับการทำงาน ได้

2.3 เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด-ทำ ซึ่งเป็นการช่วยให้คนในกลุ่มได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา โดยการทดลองทำและทดลองแก้ไข สรุปบทเรียนและคิดหาวิธีการใหม่เพื่อทดลองใหม่ ซึ่งถ้ามีการลงมือปฏิบัติกันอย่างจริงจังชุมชนอาจจะไม่สามารถเผชิญกับปัญหาได้ รวมทั้งขาดการสร้างชุดความรู้/ภูมิปัญญาของตนขึ้นใหม่

2.4 มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เรียนรู้ร่วมกัน เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน เกิดขึ้นในกระบวนการที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกการแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน

2.5 เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ที่เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ไม่มีโครงสร้างอำนาจบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์จะเรียนรู้และทำงานพัฒนาร่วมกัน

แผนภาพที่ 2 กระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน
 ที่มา (ประเวศ วะสี อังใน สีลาภรณ์ นาคทรพร . 2539 : 62)

3. องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของชุมชน เป็นวิธีการที่ชุมชนเรียนรู้แลกเปลี่ยนกัน ทั้งระหว่างสมาชิกชุมชนและบุคคลภายนอกที่อาศัยสื่อและวิธีการหลากหลาย ไม่แยกขาดจากความสำนึกสาธารณะการเรียนรู้ของชุมชนที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความรับผิดชอบ การยอมรับผูกพัน การส่งเสริมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนี้ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือและบทบาทของคนหลายฝ่าย ซึ่งมีจุดอ่อน จุดแข็งและความสามารถในการทำงานกับชุมชนแตกต่างกัน โดยรากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการ คือ (ลีลาภรณ์ นาครทรรพ . 2539 : 52, อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์(2548 : 187 – 191,สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ อ่างใน อดุลย์ วังศรีคุณ . 2543 : 29)

3.1 คน ประกอบด้วย ผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

3.2 ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น

3.3 ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

4. หลักการเรียนรู้สู่ชุมชนเป็นสุข

หลักดังกล่าวได้มาจากคณะทำงานคณะหนึ่งไปศึกษาโครงการพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัว แล้วตั้งคำถามว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีวิธีทรงงานอย่างไรบ้าง เพราะปรากฏว่าใน 3 คำนี้ปรากฏในกระแสพระราชดำรัสบ่อย ๆ คือ จะทำอะไรก็ตาม ให้มีหลักคิด แล้วก็หลักวิชา แล้วก็หลักปฏิบัติ (เกษม วัฒนชัย.2549 : 136 – 146)

4.1 ตั้งหลักคิด : วิธีคิดที่จะทำงาน

4.1.1 เป้าหมายของโครงการ ใครได้ประโยชน์

4.1.2 อุดมการณ์ของโครงการ เราทำด้วยฉันทะหรือตัณหา ฉันทะเป็นความอยากที่จะให้โครงการสำเร็จที่จะให้งานสำเร็จ ตัณหาคือความอยากที่เมื่อมาทำโครงการแล้วฉันจะได้อะไร

4.1.3 ท่านวิริยะได้ไหม พวกที่หุ้มเท็จจริง ๆ ก็คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา จิตตะคือหุ้มจิตใจไปตลอดเวลา กัดไม่ปล่อยจนงานสำเร็จ วิมังสาก็คือ ในขณะที่ทำไปนี้ กระบวนการทำงานของเราดี ทดสอบความถูกต้อง ความไม่ถูกต้อง ความสำเร็จความล้มเหลวหรือไม่ แล้วมาแก้ไข ขณะนั้นตลอดไป จนกระทั่งงานมันสำเร็จ

4.1.4 หลักการทำงานตามอย่างพระเจ้าอยู่หัว

- 1) ลดขั้นตอน บางขั้นตอน ถ้าไม่สำคัญตัดไปเลย แบบฟอร์มต่าง ๆ เอาเฉพาะแบบฟอร์ม แล้วก็เนื้อหาในแบบฟอร์มที่สำคัญ
- 2) เร็ว ๆ เข้า ทำงานให้เร็วโดยคำนึงถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น
- 3) ช่วยเขาช่วยตัวเอง
- 4) ต้องปิดทองหลังพระ

4.2 หาหลักวิชา : รู้พอใหม่ที่จะทำ เราจะหาหลักวิชาได้จากที่ไหน หรือเราจะเรียนรู้จากที่ไหน หนังสือตำรา ทั้งทฤษฎี ทั้งปฏิบัติ ต้องไปหาประสบการณ์ของคนอื่น ใคร่ครวญกันเอง คิดกัน โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความเหมาะสมกับพื้นที่และสังคม

4.3 ออกแบบหลักปฏิบัติ : ให้ชัดและใช่

4.3.1 ทั้งสามภาคส่วน มีส่วนร่วม คือ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม มากหรือน้อยแล้วแต่ลักษณะ โครงการ อยู่ปฏิบัติซึ่งกันและกัน

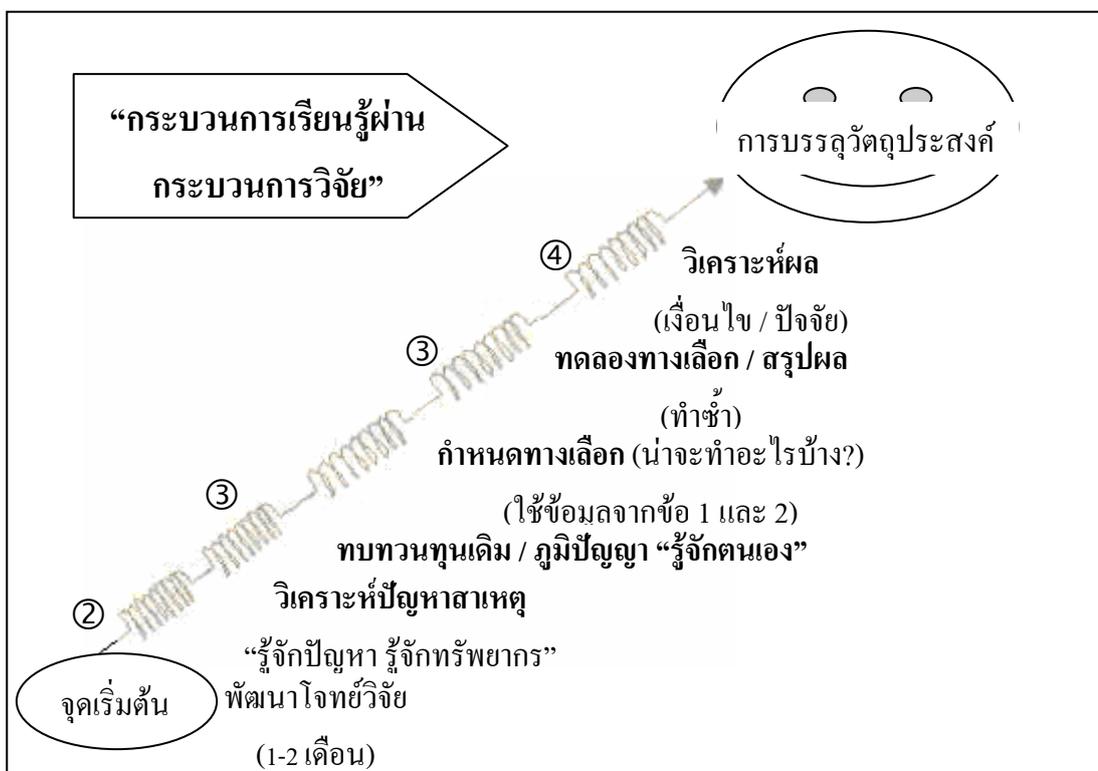
4.3.2 การบริหารจัดการที่ดี จะต้องมีส่วนงาน มีผู้รับผิดชอบในด้านต่าง ๆ คูเป้าหมายให้ชัด ว่าเราต้องไปถึงเป้าหมายใด

4.3.3 การเขียนและบริหารโครงการย่อยต่าง ๆ ต้องให้ออกมา และฝึกฝนคนรุ่นใหม่

4.3.4 ให้ทำงานบนความขาดแคลน แล้วมันจะถึงเป้าหมายได้เหมือนกัน

5. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย

การจัดการกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย มีรูปแบบ วิธีการ และกระบวนการ หลายขั้นตอน เริ่มจากการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ (รู้จักปัญหา) ทบทวนทุนเดิม /ภูมิปัญญา (รู้จักตนเอง) ต่อจากนั้นก็กำหนดทางเลือก ว่าควรจะทำอะไรบ้างจากการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและทบทวนทุนเดิมของตนเอง ชุมชนที่มีอยู่ แล้วจึงทดลองทำ แล้วสรุปผล วิเคราะห์ (เงื่อนไข/ปัจจัย) ต่าง ๆ ผลที่เกิดจากงานวิจัยในพื้นที่นั้นนอกจากจะ “สร้างความรู้” ยังสามารถ “สร้างคน” ที่มีคุณภาพเข้ามาสู่เครือข่ายด้วย เพราะในกระบวนการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น จะเกิดทั้งพุทธ (ผู้รู้/วิทยากรชาวบ้าน) ธรรมะ (องค์ความรู้) และสังฆะ (กลุ่ม/เครือข่าย) (อรุณี เวียงแสง และบุญสุข เตือนชวัลย์ อ่างในชลิตา บัณฑุงศ์ และ อนุสรณ์ อุณ โต.2547: 96- 99) ดังแผนภาพที่ 3

แผนภาพที่ 3 แสดงกระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ที่มา : อรุณี เวียงแสง และบุญสุข เตือนชวัลย์ อ่างในชลิตา บัณฑวงศ์ และอนุสรณ์ อุณ โธ.2547: 97

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อนุพงษ์ วาวงศ์มูล (2542 : 69 – 102) ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริใหม่ : ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท” ผลการศึกษาพบว่า โครงการส่งเสริมการใช้น้ำตามทฤษฎีใหม่สามารถสนองแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ได้ ทั้งในขั้นมืออยู่ – มีกิน และเพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายทำให้คุณภาพชีวิตชาวชนบทเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจ พบว่า ครัวเรือนของสมาชิกในจังหวัดเชียงรายและแพร่ มีรายได้อันเป็นผลมาจากการดำเนินกิจกรรมแบบผสมผสานสูงกว่า 99,732 บาทต่อปี ซึ่งเป็นรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกรในชนบท และในด้านการลดรายจ่ายในครัวเรือน พบว่า สมาชิกได้บริโภคผลผลิตที่ เกิดจากการดำเนินกิจกรรมต่า งๆ ภายในชุมชน คิดเป็นมูลค่า ปีละประมาณ 26,958.89 บาท และ36,107.39 บาท ตามลำดับ ในด้านสังคมพบว่า ได้สร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นแก่องค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นทั้งสองจังหวัด คือ เชียงราย และแพร่

อรศุดา เจริญรัต (2543 : 116 – 118) ได้ศึกษา เรื่อง “การเกิดขึ้นการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” ผลการศึกษา พบว่า

1) การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ ของแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้โครงสร้างของสังคมประเพณี ซึ่งมีโน้ตทัศน์ที่ได้จากการศึกษาพบว่า เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมประเพณี ด้วยเงื่อนไขร่วมกัน 2 ประการ เงื่อนไขประการแรกคือ การมีวิถีการผลิตแบบยังชีพที่มีความเชื่อมโยงสมมูล ระหว่างการผลิต และการบริโภค และเงื่อนไขประการที่สองคือ ศักยภาพชุมชนที่ยังคงรักษาอำนาจ ในการที่จะจัดการดูแลจัดการทรัพยากรต่างๆ ของตนเองไว้ได้ อยู่ในเกณฑ์ที่ดี นอกจากนั้น ผลที่ได้มาจากการศึกษายังพบว่า การดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ยังมีเงื่อนไขสนับสนุนอีก 4 ประการ คือการปลอดจากการแทรกแซงของอิทธิพลภายนอก และระบบการค้าแบบเงินตรา สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่า การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม และการมีจำนวนประชากรที่มีขนาดพอเหมาะพอดีซึ่งเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เศรษฐกิจพอเพียง สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างยั่งยืน ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สอดคล้อง และสมมูลกับธรรมชาติ รวมทั้งอยู่บนฐานของการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือแบ่งปันกัน ในชุมชน ได้เอื้อให้เศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำรงอยู่ในชุมชนนี้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นความพอเพียงในด้านการผลิตซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการจัดการที่ดิน แรงงาน และทุน ความพอเพียงในการบริโภค ที่เกี่ยวเนื่องกับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ควบคุมพฤติกรรมกรบริโภคต่างๆ ให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมและมีความสมมูล ความพอเพียงในการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของการอาศัย และแบ่งปันกันอย่างยุติธรรม และความพอเพียงในการจัดสรรผลผลิต ซึ่งเป็นการเข้าถึงทรัพยากรและให้ผลตอบแทนแก่เจ้าของปัจจัยการผลิตต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนั้น การที่ชุมชนยังคงมีอำนาจในการจัดการเกี่ยวกับการจัดเกลาทางสังคมของตนเอง จึงทำให้ระบบการจัดการในรูปภูมิปัญญาต่างๆ ของชุมชนที่สืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษสามารถผลิตซ้ำ และถ่ายทอดให้แก่สมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง อันเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงดำรงอยู่ตลอดมา

2) จากการศึกษาพบว่า การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงที่ เป็นไปภายใต้การเปลี่ยนแปลงบริบทจากสังคมประเพณีมาสู่สังคมทันสมัย มีเงื่อนไขที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากสังคมประเพณี มาสู่สังคมทันสมัย ก็คือ การมีอิทธิพลภายนอกในรูปแบบต่างๆ เข้ามาแทรกแซงไม่ว่า จะเป็นการมีถนน สัมปทานป่าไม้ การค้าขายแบบทุนนิยม และการศึกษาสมัยใหม่ ไฟฟ้ารวมทั้งสื่อต่างๆ ปัจจัยดังกล่าวนี้ ทำให้การจัดระเบียบทางสังคม ตั้งแต่โลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานของชุมชน ที่ปรากฏอยู่ในรูปจารีตประเพณีความเชื่อต่างๆ แตกต่างไปจากเดิม ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งการผลิต การบริโภคการแลกเปลี่ยนและ

สกต พรหมสิน (2546 : 98 – 99) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงกับคุณภาพชีวิตของประชาชน ในตำบลหงษ์เจริญ อำเภอท่าชะ จังหวัดชุมพร ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาในแต่ละด้าน ปรากฏว่า ด้านครอบครัวเข้มแข็งมากเป็นอันดับแรก รองลงมา ได้แก่ ด้านปัจจัยสี่พอเพียง ด้านการศึกษาถ้วนทั่ว ส่วนรายได้พอเพียงอยู่ในระดับต่ำสุด ส่วนระดับการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการดำเนินชีวิตอยู่ในระดับสูง คิดเป็นร้อยละ 50.8 รองลงมา คือ การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 48.7 และการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับต่ำ คิดเป็นร้อยละ 0.50

นิรัต ถึงนาค และ ชมพูนุท เมฆเมืองทอง (2550 : 181 - 182) ศึกษาวิจัยเรื่อง การวิจัยและพัฒนากรณีศึกษาเกษตรกรที่ดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดมหาสารคาม

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้การดำเนินชีวิตของเกษตรกรตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงประสบความสำเร็จ คือ การได้รับกำลังใจจากหน่วยงานรัฐเพราะเกษตรกรยังมีความเชื่อว่าการที่มีหน่วยงานรัฐไปเยี่ยมเยียน จะก่อให้เกิดกำลังใจ นอกจากนี้จะได้ทราบแนวทางในการแก้ไขปัญหาในด้านต่าง ๆ นอกจากนี้ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ค้นพบจากการวิจัย คือ การสร้างตัวอย่างของความสำเร็จเป็นหัวใจสำคัญของการขยายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรได้อย่างสำเร็จ เพราะสังคมเกษตรกรยังต้องการความเชื่อมั่น และหากมีตัวอย่างในชุมชนของตน มีเจ้าหน้าที่ภาครัฐส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งแล้วจะเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มั่นใจ และผลักดันให้เกิดแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่ประสบผลสำเร็จของเกษตรกรในจังหวัดมหาสารคามต่อไป

ชูเกียรติ ลีสวรรณ์ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ การวิจัยนี้มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือที่ครอบคลุมถึงเรื่องโครงสร้างของระบบการเรียนรู้ ปัจจัยและทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ เงื่อนไขและสถานการณ์ที่ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ รูปแบบและวิธีการที่ใช้ในการเรียนรู้ สำหรับคนทุกกลุ่มทุกวัยในท้องถิ่น และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราวดังกล่าวกับระบบการเรียนรู้และการอบรมที่เข้ามาจากภายนอกชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้โดยผ่านโครงสร้างและกระบวนการดังกล่าว

ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญเริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัว โดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นหลัง ๆ ต่อไป

ระบบการถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญนอกเหนือจากบ้านคือวัด ผู้เรียนได้แก่ ภิกษุ สามเณร หรือศิษย์วัดที่จะเรียนหนังสือ ความรู้ทางศาสนา จริยธรรม และความรู้อื่นจากพระภิกษุที่มีความรู้และเป็นที่น่าเชื่อถือของคนในท้องถิ่น ในปัจจุบันระบบการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ จากวัดยังคงมีอยู่และยังมีเด็กจำนวนไม่น้อยที่ได้เข้ารับการถ่ายทอดความรู้จากวัด โดยการบวชเรียน

ระบบการเรียนรู้ในชุมชนในระยะต่อมาได้แก่ โรงเรียน ซึ่งในระยะแรกไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านมากนัก แต่ต่อมาเมื่อมีผู้ให้ความสำคัญต่อการรู้หนังสือมากขึ้น และการมีค่านิยมที่ยกย่องผู้มีความรู้ทางด้านหนังสือ ประกอบกับบ้านเมืองเริ่มเจริญขึ้น ผู้ปกครองจึงมีทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป มีความต้องการให้ลูกหลานได้รู้หนังสือ และส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียน นอกจากนั้นจากตัวอย่างปัญหาการไม่รู้หนังสือของชาวบ้านที่ต้องติดต่อกับผู้อื่น ก็เป็นสาเหตุที่ประชาชนอยากให้ลูกหลานได้มีความรู้ทางด้านหนังสือจึงได้มีการจัดส่งลูกหลานให้เข้าโรงเรียน แต่การที่เนื้อหาสาระของการเรียนในโรงเรียนมีความแตกต่างไปจากบ้านและวัด การเรียนรู้ในโรงเรียนจึงเป็นการนำเด็กในท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการเรียนรู้แบบใหม่ที่แปลกจากระบบการเรียนรู้ที่เคยมีมาในท้องถิ่นเดิม

ศูนย์กลางการเรียนรู้ในท้องถิ่นได้เปลี่ยนจากวัดไปเป็นโรงเรียน ที่อ่านหนังสือพิมพ์ และเสียงตามสายประจำหมู่บ้าน แหล่งการเรียนรู้ตามอศยาศัยเกิดขึ้นได้ทั่วไปตามการขยายตัวของสื่อมวลชน ซึ่งนับได้ว่าเป็นสถานการณ์ที่ผลักดันให้ประชาชนชนวนขวายที่จะเรียนรู้ การมีสื่อที่เอื้อต่อการเรียนรู้ใกล้ตัวผู้เรียนยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ มากขึ้น

เงื่อนไขและสถานการณ์ภายนอก ทั้งการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค ความสะดวกในการติดต่อระหว่างคนจากแต่ละท้องถิ่น และการขยายตัวของสื่อมวลชนและวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก ปัจจุบันระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นดั้งเดิมยังคงหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก แต่ก็ยังสามารถรื้อฟื้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนในการจัดการศึกษา ให้เหมาะสมกับสภาพและวิถีชีวิตของประชาชนได้

วีระวุฒิ วงศ์สันต์ (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิด ด้านอาชีพของเกษตรกร การวิจัยนี้เป็นการศึกษารูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพ เกษตรกร ตลอดจนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้าน อาชีพของเกษตรกรในชุมชนใกล้เมืองภาคเหนือตอนล่าง โดยผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

รูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร มี 3 รูปแบบ คือ การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบ ธรรมชาติ เครือข่ายการเรียนรู้ และการเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ

การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ ขณะที่ชุมชนมีสภาพเป็นหมู่บ้านปิด ความ เปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขจากภายนอกยังมีไม่มาก ทำให้การเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร เป็น หน้าที่หลักของแหล่งความรู้เดิมเริ่มจากครอบครัว เครือญาติอาวุโส และผู้รู้ในชุมชน ถ่ายทอด ความรู้เรื่องอาชีพการดำรงชีวิตเพื่อการอยู่รอดและอบรมกล่อมเกลาด้านศีลธรรมจริยธรรมภายหลัง จากที่ชุมชนเป็นหมู่บ้านเปิด ระบบราชการได้เข้าไปจัดการศึกษาให้กับคนในชุมชน โดยการจัดตั้ง โรงเรียนเป็นแหล่งความรู้ทางการขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้บทบาทการถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพเดิม ปรับเปลี่ยนไป

เครือข่ายการเรียนรู้ เกษตรกรได้อาศัยการเรียนรู้ลักษณะนี้มาแล้วในอดีตจากคนใน ครอบครัวและชุมชน แล้วเริ่มขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นตามสภาวะแวดล้อมที่คนใน หมู่บ้านมีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกได้สะดวกสบายกว่าเดิม เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ด้าน อาชีพการเกษตรแบบผสมผสานทั้งในและนอกชุมชน เป็นกลุ่มกิจกรรมการเกษตรหลายกลุ่ม คือ กลุ่มผู้ทำนา กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มผู้เลี้ยงหมู กลุ่มผู้เลี้ยงผึ้ง กลุ่มผู้ปลูกดาวเรือง กลุ่มผู้ปลูกหอมแดง และกลุ่มยุวเกษตรกร

การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ พบว่าเกษตรกรมีการเรียนรู้ด้านอาชีพจากแหล่งความรู้เดิม ได้แก่ เอกสารการเกษตรที่หน่วยราชการจัดทำเผยแพร่ และเอกสารที่มีจำหน่ายทั่วไป จากหอกระจายข่าว ของหมู่บ้าน และจากสื่อสารมวลชน โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ตามลำดับ

จากการศึกษาระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร พบว่า ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร เป็นระบบวิธีคิดที่มองทุกอย่างแบบองค์รวม การสะท้อนภาพของระบบคิดด้านอาชีพอาศัยการมอง และวิเคราะห์จากวิธีการผลิตใน 2 กิจกรรม คือ กิจกรรมเกี่ยวกับพืชและกิจกรรมเกี่ยวกับสัตว์ ซึ่งทั้ง 2 กิจกรรมมีวิธีการผลิตที่คล้ายคลึงกัน องค์ประกอบสำคัญของวิธีการผลิต ได้แก่ ชนิดของที่จะผลิต ทุน แรงงาน เครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ ฤดูกาลช่วงระยะเวลา การดูแลบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยวและ การตลาด นอกจากระบบคิดจากวิธีการผลิตปกติแล้ว ยังเชื่อมโยงต่อเนื่องด้วยระบบคิดการพัฒนา วิธีการผลิตให้ประสบความสำเร็จมากที่สุด

รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพ มีความสัมพันธ์กัน โดยธรรมชาติของการเรียนรู้ใน 3 ด้าน คือ ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ไปพร้อมกัน อีกทั้งยังสัมพันธ์กันในวิถีการผลิตทางการเกษตร เพราะผลจากการเรียนรู้ทำให้เกิดระบบคิดเพื่อการตัดสินใจปฏิบัติจริงอย่างเหมาะสมในการดำรงชีวิตของเกษตรกร พบว่า เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมจากภายในและภายนอกหมู่บ้าน มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรตามลำดับ คือ จากการพัฒนาความเจริญสู่ชนบทและการจัดศึกษาภาคบังคับ ทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมในชุมชนลำคัญความสำคัญลง ส่วนเครือข่ายการเรียนรู้ที่เคยมีเฉพาะในครอบครัวและหมู่บ้าน ได้เพิ่มปริมาณและกิจกรรมทางการเกษตรขึ้นอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งความรู้ที่มาจากสื่อสารมวลชน เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ จากทางราชการและภาคเอกชน ส่วนผลกระทบในด้านระบบคิด ด้านอาชีพของเกษตรกร ปรากฏชัดเจนจากการแก้ไข ปรับปรุง พัฒนาวิถีการผลิตของชุมชน เพื่อความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาวะการณ์มาอย่างต่อเนื่อง

นวพร ปัญญากรสกุล (2545 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิมของชุมชนชนบทในภาคเหนือ ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

รูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิมของชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากครอบครัวและชุมชน ในรูปแบบของการสอน การอบรม การตั้งสอน และการดูว่ากล่าว ตักเตือน นอกจากนี้แล้ว การเรียนรู้ยังเกิดจากการทำงาน และการร่วมกิจกรรมของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การร่วมกลุ่มกิจกรรมที่แลกเปลี่ยนแรงงานกัน และกลุ่มกิจกรรมตามประเพณี เช่น งานบุญวันพระ หรืองานประเพณีอื่น การเข้าร่วมกิจกรรมเป็นไปโดยสมัครใจ และทำกิจกรรมตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง โดยไม่มีใครบังคับส่งผลให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน